

СЫДЫҚОВ ЕРЛАН, «Шәкәрім» ғылыми-педагогикалық журналының Бас редакторы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР еңбек сіңірген қайраткері. Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің ректоры, ҚР Ұлттық Кеңестің мүшесі. Әл-Фараби атындағы Ұлттық университетінің тарих факультетін бітірген. «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 10 жыл» мерекелік медалмен, «ҚР білім беру ісінің құрметті қызметкері» белгісімен марапатталған. Көптеген ғылыми мақалалардың, екі монография, екі оқу құралының авторы. «Шәкәрім және Алашорда» атты еңбегінде Шәкәрімнің қоғамдық-азаматтық қызметі, тұтас шығармашылығы сол уақыт контекстінде қарастырылады. «Егемен Қазақстан» газетінің тілшісі Дәулет Сейсенұлымен бөлен сұхбаттың қазақша және орысша нұсқасы қатар берілді.

ШӘКӘРІМ МҰРАСЫ – ХАЛЫҚТЫҢ АСЫЛ ҚАЗЫНАСЫ

сұхбат

– Ерлан Бәтгашұлы, дала данышпаны атанған ойшыл ақын Шәкәрім қажының 150 жылдық мерейтойына дейін бір-ақ жылдай уақыт қалыпты. Еліміз егемендікке қол жеткізген сәттен бастап, институт мандайшасындағы Н.Крупская есімін Шәкәрім есімі алмастырғанын, институтта Шәкәрім аудиториясы ашылғанын, одан бергі жерде бас ғимараттарыңыздың алдында алып ақынның асқақ ескерткіші орнатылғанын білеміз. Бүгінде соның бәрі тарих. Сол тарихты білгісі келетіндер үшін өткенді бір еске алып өтсек...

– Кейбіреулер кейде шолақ пайымдайтындай, егемендік бізге көктен түсе қалған жоқ. Оған көптеген факторлар әсер етті. Айталық, өткен ғасырдың сексенінші жылдарындағы жариялылық нәтижесінде демократияға бір қадам болса да жақындай түстік. Сөйтіп, кеңестік қасаң ұғымдардан біртіндеп арылып, өткен тарихымызға басқаша көзқараспен қарай бастадық. 1988 жылы Шәкәрім бастаған бес бірдей арысымыз ақталып, өшкеніміз жапып, өлгеніміз тірілгендей күй кештік.

Тегінде жолсыз жазаның құрбапына айналған Шәкәрім қажыны ақтау мәселесі Абай елі, Семей өңірінде сонау алтыншы жылдардың басында көтерілген болатын. Сол шақта Абай ауданында құрылған арнайы комиссия үлкен жұмыс атқарып, 300-ге жуық адамнан ақын өмірі мен шығармашылығы жөнінде айғақты деректер жинады. Соның бәрінде Шәкәрімге қарсы бірде бір теріс пікір болған жоқ. Әйтсе де, соған қарамастан оңды басталған іс аяғына жетпей жабылып қалды.

Оны айтасыз, жаңағы жариялылық кезеңінің өзінде Шәкәрімді біржола ақтап алу оңайға түспеді. Сол кездегі республика Министрлер кеңесінің төрағасы Н.Ә.Назарбаев осы іс тығырыққа тірелген тұста қайсыбір бюро мүшелерін Шәкәрімнің ұлылығы мен ақтығына көздерін жеткізбеген болса, ақынның өз ортамызға оралуы тағы қанша жылға созылатындығын кім білсін?!

Абырой болғанда, сол 1988 жылы ойшыл ақын туған халқымен қауышты. Осы жылы жазда Шәкәрімнің 130 жылдығы Абай елінде тойланып өтті. Абай ауданындағы бір шаруашылыққа, Семей қаласындағы бір мектеп пен бір үлкен даңғылға Шәкәрім есімі берілді. Арада екі-үш жылдан соң нақтылап айтсақ 1992 жылы Семейдің зиялы қауымының өтіншісімен осындағы педагогика институтына да ақын есімі берілді. Ол бұған дейін сан ондаған жылдар бойы кешегі «күн көсемнің» бәйбішесі Н.Крупская есімін иеленіп келген-ді. Сондықтан бұрынғы алып империяның ызғары әлі жібі қоймаған шақта бірінің есімін екіншісінің есімімен алмастыру айтқанға ғана оңай еді. Өкінішке қарай, сондай жағдайда байырғы институтқа аты берілген Шәкәрім есімі арада үш жылдан соң, яғни, 1995 жылы осындағы төрт бірдей жоғары оқу орнының басы біріктіріліп, университет атанғанда, турасын айту керек, далада қалды.

Мен осы университетке 1997 жылдың жазында басшы болып келдім. Содан іске кіріскен беттен университетке Шәкәрім есімін қайтару жөнінде мәселе қозғадым. Бұл орайда, маған сол кездегі Абай

ауданының басшылары қолдау білдірді. Бұл мәселе, сондай-ақ ел газеті «Егеменде» әлсін-әлі жарық көріп жатты. Ақыры қоғамдық пікірдің нәтижесінде 1998 жылдың күзінде университетке Шәкәрім есімі қайтарылып берілді. Ал осыдан бір жыл бұрын Семейлік азаматтармен ақылдаса келіп, университеттің бас ғимараты алдынан Шәкәрім ескерткішін ашуға уағдаласқан едік. Оның ақшадай қаржысын жергілікті кәсіпкерлер көтерсе, ал ақын ескерткішін тұрғызу сияқты аса жауапты міндетті Мұратбек Жанболатов бастаған жергілікті суретшілер өз мойнына алды. Олар және бізден қол қаржы дәмепендіздер деген тілегімізге де түсіністікпен қарап, азаматтық танытты. Мұратбектер, сондай-ақ жергілікті зиялы қауым өкілдерінің сын-ескертпелеріне құлақ аса білді. Сөйтіп, жұртшылық көпшінен шыққан ақын ескерткіші өмірге келді.

Осы орайда, атап айтар жайт сол, бұл ойшыл ақынның еліміздегі ең алғашқы ескерткіші еді. Мұны бір деңіз. Екіншіден ескерткіштің бітуі университетке ақын есімінің қайтарылып берілуімен түспа-тұс келді. Сөйтіп, екі оқиғаны университеттің бас ғимаратының алдында бірге атап өттік. Жергілікті ақындар да соған орай жырдан шашу шашып жатты. Қалай десек те, бұл күн қала жұртшылығының есінде қалар айтулы оқиға болғандығы шындық.

Бірақ, өмір бір орнында тұрмайды, яғни бәрі де өзгеріп, бәрі де жаңарып жатады. Мәселен, заман талабына орай, 2004 жылы әлгі университет құрамынан бұрынғы педагогика институты қайтадан бөлініп, өз алдына шаңырақ көтерді. Екіншіке қарай, сол кездегі салалық министрлік басшылығы әу бастағы мәселенің байыбына бармастан Шәкәрім есімін ендігі жерде негізінен техникалық университетке айналған білім ордасында қалдырды.

– Алайда, сіздердің оған кейін де Шәкәрімнің әдеби, ғылыми асыл мұрасын зерттеу ісімен айналысуды тоқтатпағандығыңызды білеміз. Соның айғағындай, институтта Шәкәрімтану ғылыми-зерттеу орталығының жұмыс істей бастағанына бірнеше жылдың жүзі болды. Соңғы бір-екі жылдан бері мұнда «Шәкәрім» атты ғылыми-педагогикалық журнал шығып жатыр. Енді солардың жұмысы туралы әңгімені тарқатыпқырап айтып берсеңіз.

– Жоғарыда 1998 жылы университетке Шәкәрім есімі қайтарылып берілді, сол елеулі оқиғаға орай университеттің бас ғимараты алдында ақын ескерткішінің ашылуы да тұспа-тұс келді дедім ғой. Іле университетте өз күшімізбен Шәкәрімтану ғылыми-зерттеу орталығын аштық. Оған басшылық жасайтын білікті ғалымды іздестіріп, ғылымда салмағы, атак-абыройы бар біраз ағаларға қолқа салдық. Бірақ ол кісілер Алматы, Астанадағы жылы орындарын суытқысы келмеді.

Айналып келгенде таңдауымыз осы кезде Алматыда қызмет істеп жатқан өзіміздің педагогика институтының кешегі түлегі Тұрдықұл Шанбайға түсті. Өйткені, бізге энциклопедия ғалым керек еді. Себебі, Шәкәрім орталығын құру бір міндет болса, оның аржағында ақынның тұлғалық энциклопедиясын шығару секілді асқаралы және бір міндет бар-тын. Ал Тұрдықұл бұл орайда жас та болса біршама тәжірибе жинақтап қалған-ды. Мәселен, ол осы шаққа Қазақстан ұлттық энциклопедиясының әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар орталығының басшысы болып қызмет етіп жатқан-ды. Тегінде ГМД елдерінің ішінен өзінің ұлттық энциклопедиясын бірінші болып шығаруды қолға алған біздің ел болатын. Тұрдықұл осы 8 томдық энциклопедияның төрт томын шығаруға қатысты. Мұның сыртында Түркістан қаласының 1500 жылдығына арналған «Түркістан» атты тұңғыш халықаралық энциклопедия редакциясының меңгерушісі, 16 томдық балалар энциклопедиясы жобасының бастауында болды. Бәрін айтпа, бірін айт демекші, ол академик Әбдімәлік Нысанбаевтың қарамағында қызмет істеп біршама ысылып қалғанды. Елбасымыз ғалымдарға да, басқаларға да елге барыңдар деп жатыр ғой. Ал сен де, Тұрдықұл, еліңе орал деген біздің өтінішімізді ол жерге тастамады.

Орталық құрылғаннан бергі жерде Шәкәрім мұрасына арналған бірнеше ғылыми-практикалық конференция өткізді. Мұның сыртында осы орталықта ақын мұражайы ашылды. Ал 2005 жылдың соңынан бастап мұнда «Шәкәрім» деген атпен ғылыми-педагогикалық журнал үш – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарық көріп келеді. Және оның өз күшімізбен шығарылып жатқанын, бүгінгі күнге дейін оның алты нөмірі жарық көргенін айта кетсек артық болмас.

– Сіздердегі Шәкәрімтану ғылыми зерттеу орталығында Шәкәрімнің тұлғалық энциклопедиясы даярланып жатқанын білеміз. Бұл енді өте бір нәтижелі шаруа екендігі айтпаса түсінікті. Әрберіден соң оны алып ақынның 150 жылдық дүбірлі мерейтойының басты бір шарасы десек, оған кім дау айтады? Сол энциклопедияны даярлау ісі қазірде қандай деңгейде, онымен кімдер шұғылданауда? Оның қаржы мәселесі шешілген бе?

– Әдетте Семейді еліміздің рухани орталықтарының бірі деп жатамыз. Бұл өңірдің Абай, Шәкәрім, Мұхтар сынды ұлыларды өмірге әкелгені, осы өлкеде Абайдың ақындық мектебі қалыптасқандығы бәр-бәрі шындық. Десе де, солардың артында қалдырған мол мұрасын түбегейлі зерттеп болдық десек асылық болар. Бірақ осы орайдағы талпынысымыз текке кетіп жатқан жоқ. Яғни, Шәкәрімтану ғылыми-зерттеу орталығы бір ғылыми-зерттеу институтының жұмысын бір өзі атқарып отыр десек артық айтқандық емес.

Тегінде тұлғалық энциклопедия шығаруды кім оңай шаруа дей алады. Бұл әрберіден сон көршіміз, іргелі Ресей елінде де соншалықты өрістемеген іс. Яғни, олар да әрбір данышманының өмір жолына арналған тұлғалық энциклопедия шығарып та, соған соншалықты құлшынып, тыраштағып та отырған жоқ. Өйткені, бұл өте бір жауапты шаруа.

Рас, біз хақым Абайдың 150 жылдық дүбірлі тойында оның тұлғалық энциклопедиясын шығарып үлгерген екенбіз. Енді біз сол оңды тәжірибенің үлгілі жақтарын да, «өтпеген-айын» да ескеруге тиіспіз. Жеке бір тұлғаның қоршаған ортасын, араласқан-құраласқан адамдарын, яки жер-су аттарын тізбелеп шығуымен энциклопедия жасалмайды. Мұнда біз сол жеке тұлғаның жекелеген өмір кезеңіне де, шығармаларының мән-маңызына да бойлап ене білуіміз, талдай білуіміз қажет.

Шәкәрімтану орталығы соған орай Тұрдықұл Шаңбайдың сөзсізбесін және «Шәкәрімтану» деген атпен жазылған библиографиялық көрсеткішті жарыққа шығарды. 2,5 мыңдай атауларды қамтыған сөзсізбен Алматыдағы әдебиет, тіл білімі тарих және этнология институттарына, ұлттық энциклопедия ұжымына, іргелі жоғары оқу орындары мен ондағы түрлі ғылыми-зерттеу орталықтарына, жекелеген ғалымдарға, зиялы қауым өкілдеріне, мұражайларға талқылау үшін жіберіп, пікір ашырттық. Әлгі сөзсізбеге енгізіліп жазылған мақалалар мен деректер қайтадан сараптаудан өткізілетін болады. Соның өзінде бұл энциклопедия кемі 2 мыңдай мақаланы қамти ма деп отырмыз. Сонда оның көлемі 50 баспаға жуықтап қалар. Жалпы оны алдағы күзде баспаға өткіземіз бе дейміз. Ал оның қаржы мәселесі шешілген бе деген сұрағыңызға орай, мұның бәрі өзіміздің институттың инициативасы екендігін айта кеткенім дұрыс болар. Қысқасы, әзірге ешкімге алақан жайып, көмек сұрап отырғанымыз жоқ. Ал алда республика Үкіметі тарапынан бұл іске көмек болып жатса, оған рахметпен басқа не айтамыз. Өйткені, мұның бәрі Шәкәрім үшін емес, өзіміз үшін керек дүние. Кейінгі жас ұрпақтың рухын көтеру үшін кезінде өзінің бағасын ала алмаған ұлыларымызды оларға өз мәнінде таныта білуіміз керек деп білемін.

– Шәкәрімтану ғылыми-зерттеу орталығы мұның сыртында «Шәкәрімтану мәселелері» атты сериялық жинақ шығарып жатқанынан да хабардармыз. Ол жалпы неше томдық жинақ, оларда қандай тақырыптар қамтылмақ? Жалпы орталықта бұдан басқа қандай кітаптар шықты, яки шықпақ?

– Бұл өзі халықаралық стандартқа сай шығарылып жатқан сериялық жинақ. Оның үлгісін шетел әдебиетінен көріп жүрміз. Мәселен, Ресейде Лермонтов өмірі мен шығармаларын талдап зерттеуге арналған отыз томдық жинақ шыққан.

Шәкәрімтану әлі балаң ғылым. Кезінде ол кісінің өмірі мен шығармашылығы туралы тереңдеп айта алмадық. Сондықтан оған қазір пәлен томдық сериялық жинақ арналады деп кесіп айтуға келмейді. Яғни, бұл алда да өз жалғасын табатын шаруа. Әзірге осы сериямен екі том жарық көрді. Үшінші том баспада жатыр. Ақын тойына дейін осы сериялық жинақтың бес томын жарыққа шығармақпыз. Жоғарыда айтқандай, бұл игілікті шаруа тойдан кейін де өз жалғасын табады.

Ал «Шәкәрімтану мәселелері» деп аталатын сериялық жинақта қандай мәселелер қамтылған деген сұрағыңызға орай, оның алғашқы томында Шәкәрім өмірі мен шығармашылығы туралы көрнекті әдебиетші ғалымдар М.Мағауиннің, Қ.Мұхаметхановтың, Р.Нұрғалидың мақалалары, ақынның ұлы Ахат ақсақалдың «Менің әкем, халық ұлы – Шәкәрім» атты естелігі мен белгілі әдебиетші Б.Сапаралының сол Ахат ақсақал туралы «Ұлыдан туған ұл» деген мақаласы жарияланды.

Бірінші томда мұның сыртында халқымыздың мандайына басқан біртуар перзенттері Ә.Бөкейхановтың, Ж.Аймауытовтың және М.Әуезовтың ақын шығармашылығы туралы мақалалары «Шәкәрімтану тарихынан» деген айдармен жарық көрді. Бұған қоса Т.Шаңбайдың «Шәкәрім» тұлғалық энциклопедиясының сөзсізбесін осы алғашқы томда халық тездетіп біліп, пікір білдірсін, атсалысып деген ниетпен қайта жарияладық.

Ал екінші томда Шәкәрім шығармашылығы жөнінде әр жылдарда тереннен ой қозғал. қалам тербеген Ж.Әбділдин, М.Қаратаев, З.Ахметов, Р.Бердібаев, Ә.Дербісәлі, Ғ.Есім, А.Еспенбетов сынды және басқа да белгілі әдебиетші ғалымдардың мақалалары басылды. Ақын Шәкәрімнің творчестволық мұрасы жөніндегі 1988 жылғы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің қаулысы да осы томда.

Сонсоң біздер ғылыммен, Шәкәрім мұрасымен айналысып жатқан жас ғалымдар еңбегін де көңілден тыс қозғаса қалдырмауға тырысудамыз. Осыған орай, институтымызда арнайы магистратура ашылған. Онда жиырма шақты аспирант оқып жатыр. Оның алды Шәкәрім шығармашылығынан кандидаттық диссертация қорғап үлгерді. Орталықта сонымен бірге осы тақырыпта докторлық диссертациялар да жазылууда. Сериялық жинақтың алдағы кезекті бір томында жас ғалымдар еңбегі де жарияланатын болады. Мұның сыртында қайсыбір аспиранттардың Шәкәрім шығармашылығына арналған брошюралары жарық көре бастады. Шәкәрім өмірі туралы деректі шығарма да осы орталықта даярлануда.

– Ескі әңгімені жаңғыртқандай болмайық, десе де Шәкәрім есімі енді сіздерге қаптарылмайтын

УАҚЫТ ТАҚЫРЫБЫ. ТЕМА ВРЕМЕНИ. HOT TOPICS.

болса, институтқа Алаш көсемдерінің бірінің, мәселен Әлихан Бөкейханов есімін беруге болмас па? Бұл өзі астанасы Семей болған Алаш қозғалысының биылғы 90 жылдығына орай оңды шаруа болар еді? Сөз сонында соған байланысты өзіңіздің көзқарасыңызды білдіре кетсеңіз...

- Семейдің зиялы қауымы тарапынан мұндай ұсыныс жуырда ғана облыстық ономастика

комиссиясына жолданған екен. Ондағылар біздің бұл ұсынысқа қалай қарайтынымызды сұрастырған да болатын. Біз, әрине, қарсы емеспіз. Десе де, бұл мәселенің ендігі шешімі тиісті құзырлы орындардың қолында. Сондықтан уақыттан оза шаппай, сәтін күтейік.

- Әңгімеңізге рахмет.

Сұхбатты жүргізген Дәулет Сейсенұлы